

Manas Destanı'nda İktisadi Hayat ve Muhasebe Bulguları

Prof. Dr. İsmail Bekci

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF

Dr. Ali Apalı

Katip Çelebi Üniversitesi, Çelebi MYO

Özet

Destanlar, bilindiği gibi ortaya çıktığı çağın, topluluğun ve kişilerin kişilikleri, gelenekleri-görenekleri, geçim kaynakları gibi yaşayışlarına ilişkin birçok olaya ait ipuçları vermektedir. Tarihte az ya da çok her toplum iktisadi hayatla ilişkili halde yaşamışlardır. En ilkel dönemlerde bile mal mübadelesi ile gerçekleştirilen ticaret, sonrasında değişim aracı olarak kullanılan madenler ve paranın icadı ile çeşitli şekillerde günümüze kadar gelmiştir. Paranın varlığı beraberinde iktisadi hayatı etkilemiş ve günümüzde iktisadi bilimlerin konusu olan yeni çalışma alanlarını açmıştır.

Türk tarihinde oldukça önemli yeri olan destanlardan birisi Manas Destanıdır. Manas Destanı'nda birçok bilimi ilgilendiren mısralara ulaşılabileceği gibi muhasebe ile ilgili kavramlara da ulaşmak mümkündür. Bu yönü ile analiz edilen destanda bulunan muhasebe ile ilgili kavramların gün ışığına çıkarılması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Muhasebenin temel fonksiyonlarından olan ticari olayların kaydedilmesi ile ilgili mısralardan yola çıkılarak analiz edilen destanda, harcama, kasa, kâr, işçilik, üretim, tüketim gibi muhasebeyi doğrudan ilgilendiren mısralara ulaşılabilmektedir. Bunun yanında destanda para, akçe, altın, mal, ticaret, ganimet, hazine, miras, sadaka ve destanın anlatıldığı dönemde kullanılan değerli madenlerle ilgili muhasebeyi dolaylı yünden ilgilendiren bulgulara da rastlanılmıştır. Destanda

yer alan iktisadi hayat ve muhasebe ile ilgili mısralara dikkat çekmek bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Manas Destanı, Muhasebe, İktisadi Hayat.

Jel Kodları: A12, A13, M41

Abstract (Economic Life in the Epic of Manas and Accounting Findings)

It is known that epics provide clues about many events regarding lifestyles such as personalities, traditions and livelihoods of the age occurred, society and persons. In history, every society has had experiences associated with economic life more or less. Trading has been performed with goods exchange even in the most primitive periods, and later on it has come in various forms to the present day with the mines used as a medium of exchange and the invention of money. The existence of money affects the economic life and nowadays has opened new fields of study being the subject of economic sciences.

The Epic of Manas is one of the most important epics which is quite an important place in the Turkish history. In the Epic of Manas, it is possible to access poetic lines involving different fields of science as well as the concepts related to accounting. Thus, the subject of this study is to bring to light the concepts of accounting in this epic. Recording of financial events which are one of the fundamental functions of accounting that were analyzed on the basis of the epic, it has been reached to the poetic lines concerning the accounting directly such as expenditure, safe, profit, labor, production, depletion. It is also encountered with the findings associated with money, coins, gold, commodities, trading, loot, treasure, heritage, charity, and the precious metals used in the period described in the epic concerning the accounting indirectly. The main purpose of this study is to point out the poetic lines in relation with the economic life and accounting in the Epic of Manas.

Key words: The Epic of Manas, Accounting, Economic Life.

Jel Classification: A12, A13, M41

1. Giriş

Destanlar, bir milletin yaşamış olduğu maceraların, dünyaya bakışlarının ve ideallerinin, genellikle bir prototipten hareketle bir kahraman etrafında birleştirilerek dile getirildiği, kendisine has bir geleneği olan anonim eserler şeklinde tanımlanmaktadır (Yıldız, 2009: 7). Dolayısıyla destanlar, bir milletin başından geçen önemli olayların ve eski dönemlere dair yaşantılarının bir kahraman etrafında şekillenerek mısralara aktarıldığı manzum halk edebiyatı mahsulleridir (Balkaya, 2008: 150). Destanlara halkın bütününe ilgilendiren meseleler konu edilmektedir (Kaya, 2004: 26). Söz konusu bu meselelerden biri de Kırgızların, destanın işlendiği dönemdeki iktisadi hayatıdır.

Kırgız Türkleri, Türk Dünyası coğrafyasında sözlü edebiyatı müttekâmil derecesine erişmiş Türk boylarındandır. Bu nitelikleri sayesinde Kırgızlar, Manas gibi dünyanın en edebi, en hacimli destanına sahip olmuşlardır (Çeribaş, 2012: 64).

Destanda işlenen iktisadi hayat, bünyesine muhasebe bulgularını da alarak günümüze kadar taşımıştır. Muhasebe bilimi ve mesleğinde, statü ve işlev değişimleri çağlar boyunca ekonomik ve sosyal olaylara paralel gelişmiştir (Pur, 1995: 17). Bu anlamı ile muhasebe, bütün devirlerde ve toplum yaşamını ilgilendiren destan gibi gerek yazılı gerekse sözlü anlatımlarda da kendine yer bulmuştur. Bu yönüyle Manas destanı da muhasebeye konu olan bir takım olaylara ait ipuçlarına sahiptir. Destanda yer alan iktisadi hayat ve muhasebe bilim dalına ait elde edilen bulgulara dikkat çekmek bu çalışmanın amacını oluşturmuştur.

2. Manas Destanı ve Kırgızlar

Çin kaynakları M.Ö. 3. yüzyıla dair olaylarda Kırgızlardan bahsetmektedir (Doğan, 1995: 230). Geçmiş bu kadar eski olan Kırgızlar, tarihleri boyunca Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Çağataylar, Moğollar, Ruslar ile mücadele etmişler bazen başarılı olarak bağımsızlıklarını kazanmışlar, bazen de uzun yıllar bu devletlerin egemenlikleri altında yaşamışlardır.

Bu bağlamda Kırgızlar, tarihleri boyunca birçok devletle ilişki içerisinde var olmaya çalışmışlardır. Bazen mücadele ile bazen de ticaret ile ortaya çıkmış olan bu ilişkiler Kırgızların ulusal destanı olan Manas Destanı'na da yansımıştır.

Manas Destanı'na konu olan olayların hangi dönemde meydana geldiği ve hangi dönemi anlattığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar destandaki olayları Hun dönemine, bazıları ise IX. Yüzyıla bağlamak eğilimindedirler. Destanın tarihi zeminini IX. Yüzyıla bağlama eğilimi daha güçlü görünmekle beraber, epik eserlerin değişik dönemlere ait tabakaların bir sentezi olduğu, Manas'ın da bütün Türk-Kırgız tarihinin her tabakasından olayları işlediği kabul edilmektedir (Türkmen, 1995: 2).

Manas Destanı sadece bir destan olmanın ötesinde, Kırgız Türklerinin tarihi, örf ve adetleri, düşünceleri, görüşleri, halkın günlük hayatı vs. bütün kültürel özelliklerini kapsayan ansiklopedik nitelikte bir eserdir (Geyikoğlu, 2001: 203). Bu yönüyle bakıldığında Manas Destanı birçok alanla birebir içli dışlı olan bir eserdir. Destanda ticari hayat, mallar, çağın değerli madenlerinin (altın, gümüş ve bakır) kullanım alanları ve paradan da bahsedilmiştir. Destanda ayrıca atlı-göçebe hayat sürdüren Kırgızların günlük hayatlarında, yerine getirmiş oldukları toplumsal hayat kaideleri ile ilgili bulgular da bulunmaktadır.

3. Manas Destanında Muhasebe Bulguları

3.1. Yazmak/Kaydetmek

Muhasebe, ilk olarak alacakların, borçların, malların, alışların, satışların vb. kayıt altına alınması ile ortaya çıkmıştır. Muhasebe fonksiyonlarından ilki ve en önemlisi olan kaydetme fonksiyonunun olmadığı düşünülürse muhasebe işlemlerinin devam ettirilmesi mümkün olmayacaktır. Günümüzde muhasebenin varlığına giden kaydetme fonksiyonu, ilk toplumlarda farklı amaçlarla kullanılmıştır. İlkel bir şekilde başlayan mali nitelikli olayların yazılması veya kayıt altına alınmasının aslında genel amacının, sözün unutulması ve yazının daha kalıcı ve ispatının kolay olmasından kaynaklandığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu durum

belki de bu anlayıştan dolayıdır ki manas destanında da yer almıştır. Şöyle ki; destanda geçen ilk ve en önemli yazma işlemi aşağıdaki mısralarda göze çarpmaktadır.

İçine kirip baralı!	İçine girip varalım!
Maldı katkı saldırıp,	Malı kaydettirip,
Maldı alaldap alalı,	Malı helalince alalım!
Buldu katkı saldırıp,	Parayı kaydettirip,
Buldu alaldap alalı!	Parayı helalince alalım!

(II. Bölüm, R.12, 195-199).¹

Gerçekleşen bir işlemin muhasebe ile ilişkilendirilebilmesi için öncelikle mali nitelikte bir işlem olması gerekmektedir. Bu mısralarda da mali nitelikte olan “mal ve para” kelimeleri geçmekte ve bunların yazılması yani kayıt altına alınmasından bahsedilmektedir. Bu yönü ile bu mısraların doğrudan muhasebe ile bağlantısının olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Muhasebenin kökeninde aritmetiksel hesap bulunmaktadır (Güvemli, 1995: 3). Destan’da aritmetiksel olarak bahsi geçen sayma, yazma, hesaplama özelliklerine ait mısralar şu şekilde yer almıştır;

Maldı kaşka salıptı,	Malı kaçırdı,
Mal esebin alıptı	Mal hesabını aldı,

(VI. Bölüm, R. 291, 364-367).

Yukarıdaki mısralarda geçen malların hesaba alınması, malın hesabının yapılması, bir muhasebe işlemi olan saymanın da o tarihlerde de yerine getirildiğini göstermektedir.

Ayrıca sayım yapılması ve bu sayımın hesaba alınmasına ilişkin aşağıdaki mısralar destan’da kendine yer bulmuştur.

San atın aytıp bereyn!	San atın ² hesabını söyleyivereyim!
Altı sanda altı ming,	Altı bölükte altı bin,
Takaluudan tay’ı çok,	Nallıdan tayı yok,

(VII. Bölüm, R. 324, 413-415).

1) Bu çalışmada yer alan Manas Destanı beyitleri Dr. Naciye YILDIZ’ın “Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller” adlı eserinden ve Doç.Dr. Mehmet. ÇERİBAŞ’ın beyitler üzerinden bizzat yaptığı çevirilerden alıntılanmıştır.

2) Sayısız atlılar

Bu mısralarda atların sayılması ve sayım sonucunda hesabının örtülü olarak yapılarak, toplam sonucun “altı bin” gibi bir rakama ulaştığı ifade edilmektedir.

Üyümdöğü cılkımın	Obamdaki yılmımın ³
San atın aytıp bereyn!	San atın hesabını söyleyivereyim!
Altı sanda altı mıng,	Altı bölükte altı bin,
Aydap bara catırı!	Sürüp varıyor!

VII. Bölüm, R. 326, 476-479).

Sayımla ilgili olan yukarıdaki mısralarda ise daha açık bir şekilde döküm yapılarak altı yığında (her bir yığında-sürüde bin tane olmak üzere) altı bin tane ata sahip olunmaktan ve bunların hesaplanmasından bahsedilmektedir.

3.2. Para

İnsanlar değişimi bir süre büyüklükleri ve bileşimi standart olmayan madenler ile yapmışlardır. Bu durum para kavramına giden yolun son basamağıdır. İlk paralar değerli madenlerden yapılmıştır. Para, standart büyüklükte olup, insanlar için somut bir değer ifade etmektedir. Para kavramı, değer kavramından somutlaştırılmıştır (Yükçü, 2011: 97).

Muhasebenin temel kavramlarından birisi de parayla ölçülebilme kavramıdır. İktisadi olayların muhasebe defterine kaydının gerçekleştirilebilmesi için öncelikle para ile ifade edilebilmesi gerekmektedir. Bu durumda insanlık için bu derece önem arz eden para ifadesi, manas destanında da sık sık yer almıştır.

Buldu katkı salıptı,	Parayı kaydetti,
Bul esbin alıptı!	Para hesabını aldı,

(VI. Bölüm, R. 291, 366-367).

Yukarıdaki mısralarda geçen paranın hesaba alınması ve paranın kaydedilmesi aynı zamanda muhasebenin tanımında da yer alan kaydetme işleminin yerine getirildiğini göstermektedir.

3) At sürüsü

“Ak tengge⁴ buldu çaçayn,
Kızıl çoktuu Oyrottun
Kanın öltürüp kaçayn!
Kapırdın kanı bolgoñço,
Busurman kulu boloyñ!
(II. Bölüm, R. 16, 337-341).

“Gümüş sikkeli hazineyi saçayım.
Kızıl armalı Oyrot’un⁵
Hanını öldürür kaçayım!
Kâfirin hanı olmaksansa,
Müslüman kulu olayım!”

Yukarıdaki mısralarda bahsi geçen pul kelimesi, aslında para yerine kullanılmaktadır. Destanın farklı varyantlarının çevirilerinde aynı kelimenin karşılığı olarak para kelimesi seçildiği görülmüştür. Mısradaki “ak tenge pulumu saçarım”, ifadesi ile gümüşten yapılmış paranın saçılmasından bahsedilmektedir.

Aydap kelgen malı cok,
Artınıp kelgen bulu cok,
III. Bölüm, R. 89, 937-938).

Güttüğü malı yok
Yükleyip geldiği parası yok,

Aydap kelgen malı cok,
Artınıp kelgen bulu cok,
Cumşap kelgen kulu cok,
(III. Bölüm, R. 83, 754-756).

Aydayıp⁶ geldiği malı yok,
Yükleyip geldiği parası yok,
Kullanıp geldiği kulu yok,

Paranın pul olarak kabul edilebileceğinin kanıtı olarak, bu ikilemenin destanda kullanılması gösterilebilir. Destanda kullanılan “parası pulu” ikilemesi yine ödeme aracı olarak kullanılan parayı ifade etmektedir.

Er öltürsöm, kun berbeym,

Er öldürsem diyet vermeyeceğim,
dostum!

Nar öltürsöm, bul berbeym,

Nar⁷ öldürsem para vermeyeceğim,
dostum!

Kılğanım mildet kılbasmın,dosum!

Yaptığımı vazife kılmayacağım,
dostum!

Cakşı agrap kütüp al, dosum!

İyi gün güdüp al, dostum!

(II. Bölüm, R. 20, 475-478).

4) Kazaklar arasında “para birimi” Kırgızlarda ise “kuruş” ve “para” anlamında kullanılmaktadır.

5) Kalmuk’lardan bir topluluk

6) Ayda! Ayda! (Hayda) diye bağıarak sürüyü kovmak

7) Tek hörgüçlü deve

Bir dizi olayların sıralandığı bu mısralarda ise deve öldürmenin karşılığında, tazminat olarak kabul edilebilecek bir ödmeden (paradan) söz edilmektedir.

Ong caktağı çorolor,	Sağ yandaki çorolar ⁸ ,
Sol caktağı san atlar,	Sol yandaki san atlar
Ak korcundu açınğar!	Ak kurcunu ⁹ açınız'
Altın dilde alıp çık!	Altın sikke alıp çık!
Akçanı koşo alıp çık!	Akçayı ¹⁰ birlikte alıp çık!

(III. Bölüm, R. 93, 1075-1079).

Dünya'da ilk altın para M.Ö. 600 yıllarında Salihli (Sardes) yöresinde hüküm süren Lidya Kralı Krezüs tarafından basılmış (Doğan, 2005: 153) olmasına rağmen bozkır kültüründe en değerli mübadele araçlarının başında yine altın gelmektedir. Dolayısıyla altın paraların kullanımına ilişkin örnekler, günlük Kırgız hayatın bir yansıması olarak destanda kullanılarak yerini almıştır.

Ong eşikte tört çoro	Sağ eşikteki dört çoro
Altın dilde alıp çıktı,	Altın sikke alıp çıktı,

(III. Bölüm, R. 93, 1086-1087).

Tarih boyunca bir mübadele aracı olarak yer alan altın parayı, değer bakımından gümüş paralar takip etmiştir. Gümüş paraların kullanımı da destanda şu şekilde yer bulmuştur.

Altın, kümüş akçanı	Altın, gümüş akçayı
Artıp berdi Manaska	Yükleyip verdi Manas'a.

(III. Bölüm, R. 93, 1109-1110).

Gümüş para ile ilgili ayrıca sınıflandırma yapılarak küçük gümüş ve büyük gümüş paralardan bahsedilen Destanda, ayrıca gümüş paralardan farklı olarak halis üç gümüş paradan bahsedilmiştir.

8) Yiğit

9) Heybe

10) Para

Asıl tuğan tentek bar,
Böyrök cambım bötön bar,
Toy tuygagım Büröö bar,
Çınığı cambım üçöö bar,
(IV. Bölüm, R. 147-148, 245-248).

Asil doğan tentek¹¹ var,
Böyrök cambım¹² başka var,
Tay tuyagım¹³ bir tane var,
hakiki sikkem üç tane var.

İnsanoğlunun, mal takası dışında değerli madenleri de para olarak kullanması, ticaret hayatını kolaylaştırmıştır. Manas destanında da değerli madenlerin yanında genel olarak para kullanımı şu şekilde ifade edilmiştir;

Ak kurcunda buldarın
Anı alıp ketti deyp.
(VI. Bölüm, R. 287, 245-246).

Ak kurçundaki¹⁴ paralarını
Onu alıp gitti, diyor.

Manas destanında paranın geçtiği aşağıdaki mısra da ise sözü geçen paranın bir başlık parası anlamına yakın olarak kullanılması dikkat çekicidir.

Ayttırıp kalıg berdirgen,
Kan balası Ka nıkey,
Aç bilekten alarım,
At songunan salarım,
(IV. Bölüm, R. 194, 1836-1839).

İstetip kalım¹⁵ verdiren,
Han balası Kanıkey'i
İnce bilekten alırım,
At arkasına salarım.

Aynı şekilde destanın devam eden diğer mısralarında insanların savaşlarda ganimet almasının yanı sıra, hem başlık parası olarak hem de herhangi bir konuda müjde verildiğinde yine paranın kullanılmasından bahsedilmektedir.

Kayıp kandın Kara börük, çorom¹⁶, Kayıp Han'ın Karabörük'ü çorom,
Karmatıp aldım taladan, çorom, Yakalatıp aldım bozkırdan, çorom,
Bir Alman Bet baladan, çorom, Bir alman Bet¹⁷ Baladan, çorom
Atalıktın ak döölöt, çorom, Atalıktan ak devletinden, çorom,

11) Deli, şen, şuh

12) Böyrök cambı: Böbrek şeklinde dökülmüş gümüş para

13) Tay tuyak: tay tırnağı şeklinde altın gümüş külçe

14) Heybe

15) Ağırılık, mihir

16) Çoro: Yiğit

17) Yanak

Çakırtıp aldım üyünön, çorom,
Andan merset cog'ele, çorom,
Kimge berem süyünçü, çorom,
Çoruktun kısı Akılay, çorom,
Andan merset cog'ele, çorom,
Kimge berem süyünçü, çorom,
Kan balası Kanıkey, çorom,
Andan merset cog'ele, çorom,
Kimge berem süyünçü, çorom,
(V. Bölüm, R. 219, 478-490).

Çağırtıp aldım evinden, çorom,
Ondan çocuk yok idi, çorom,
Kime vereyim müjdeyi, çorom,
Çoruk'un kızı Akılay'ı, çorom,
Ondan çocuk yok idi, çorom,
Kime vereyim müjdeyi, çorom,
Han kızı Kanıkey, çorom,
Ondan çocuk yok idi, çorom,
Kime vereyim müjdeyi, çorom,

3.3. Akça/Akçe

Tarih içerisinde farklı şekillerde kullanılan para birimlerinden bir tanesi de akçedir. Akçe zaman zaman bakır gibi değeri düşük madenlerle karıştırılsa da genel olarak saf gümüş şekliyle işlem görmüştür. Bunlardan bazıları aşağıdaki mısralarda yer almıştır:

Aytkanıday kıldı deyt,
Acu Bay akça töktü deyt.
(III. Bölüm, R. 98, 1253-1254).
Ne kılğanı ep ede,
Akçasın berse, köp ede.
(III. Bölüm, R. 113, 1778-1779).
Keçe kele catkanda
Ak padişa ulukka
Aa özüm bargana,
Altın kümüş akçanı
Artıp berdi padişam,
Mis tabaka salıngar!
Akça aldına salıngar!
(III. Bölüm, R. 98, 1246-1252).

Söylediği gibi yaptı diyor,
Acı Bay akça döktü, diyor.

Ne kıldıysa akıllıca idi,
Akçasını verse, çok idi.

Geçenlerde gelende
Ak padişa¹⁸ uluya
Ona kendim vardığımda
Altın gümüş akçayı
Yükleyip verdi padişa'm,
Mis tabağa koyunuz!
Akçayı önüne koyunuz!

18) Padişah, Çar

Bu şekilde geçen mısralarda altın ve gümüş ile birlikte akça biriminin destanda kullanılmasının yanında, ayrıca aşağıdaki mısralardaki gibi akçenin servet olarak da kullanımı da yer almaktadır. Mısralarda kullanılan bu servet öyle büyüktür ki bin akçeden de fazla olduğu belirtilmiştir.

Ayıp kandın bergeni	Ayıp Han'ın verdiği
Sanatı sandan ötüp tür,	hesabı senden geçmiştir,
Akçası mingge cetip tir,	Akçası bine yetmiştir,

(III. Bölüm, R. 109, 1637-1639).

3.4. Harcama

Harcama, muhasebe açısından para veya para ile ifade edilen değerlerin bir amaç için elden çıkarılması olarak tanımlanabilir. Bu anlamı ile manas destanında harcama kavramı ile bahsedilen saçıp savurma eylemi harcama olarak değerlendirilebilmektedir.

Ak bulun tenge çaçkan kul,	Ak sikkeli hazineyi saçan kula,
Serek turup aytat deyt:	Eyrek ¹⁹ durup söylüyor, diyor:
Ak bulun tenge çaçkan kul,	Ak sikkeli hazineyi saçan kul,
Altay tolgon kalmaktın	Altay'a dolan Kalmak'ın
Er öltürüp kaçkan kul,	Erini öldürüp kaçan kul,

(V. Bölüm, R. 236, 1062-1066).

Aynı şekilde Destanın devam eden mısralarında paranın tamamının harcama anlamında saçılmasından bahsedilmiştir.

Keçke ak tengge bulun çaçkan kul,	Geçende ak sikkeli hazineyi saçan kul,
Altaylagan kalmaktan,	Altaylayan ²⁰ Kalmaktan,
Kün-kaynagan kalmaktan	Kün-kaynayan ²¹ Kalmaktan
Er öltürüp kaçkan kul,	Er öldürüp kaçan kul,

(V. Bölüm, R. 246, 1385-1388).

19) Manas'ın kahramanlarından biri

20) "Altay" diye bağırp savaşa çağırmaq

21) Kalabalık, sayısız

Başka bir mısradaki ise ak para olarak bahsedilen gümüş paranın saçılması, yani harcanmasından şu şekilde bahsedilmiştir:

Semeteyge kabar tüştü: Semetey'e haber geldi:
Ak tengge bulun çaştı deyt, Ak sikke hazineyi saçtı, diyor,
(VII. Bölüm, R. 314, 88-89).

3.5. Altın

Tarih boyunca değerli madenler içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan altın, bazen süs eşyası bazen de değişim aracı olarak kullanılan para yapımında kullanılmıştır. Dünyadaki en önemli altın madenlerinden bir kısmı Türkistan'da²² bulunmaktadır. Dolayısıyla, eski çağlardan beri Türkistan'da altın kullanımının yaygın olduğunu hem destanlardan hem de tarihi kalınlardan anlaşılmaktadır. Bu yansımaların bir kısmı da altının Manas Destanında kullanılmıştır.

Sler cürö turungar! Sizler yürüye durunuz!
Mının ak kulani cügürtüp Buradan Ak Kula'yı²³ koşturup
Ak Kanga barıp keleyin! Ak Han'a varıp geleyim,
Andan coop alayn! Ondan cevap alayım!
Altından kurak kurayn! Altından kumaş dokuyayım,
(III. Bölüm, R. 92, 1055-1059).

Baldıstarı barganda Baldızların vardığında,
Cengeleri cetkende,²⁴ Yengeler yettiğinde
Altın, kümüş akçadan Altın gümüş akçadan
Baldısına bersin dep Baldızlarına versin diyor,
(III. Bölüm, R. 94, 1116-1119).

Türk Tarihinde ticaret, özellikle ipek yolu ve baharat yolu gibi belirgin kervansarayların olduğu yollar üzerinden gerçekleşirdi. Bu durum Türkistan'ı bir ticari geçiş noktası yapmıştır. Geçiş yolları üzerinde yapılan ticarete

22) Çalışmada Orta Asya ifadesi yerine Türklerin yurdu anlamında "Türkistan" ifadesinin kullanılması tercih edilmiştir.

23) Manas'ın atının adı

24) Cetkende: yettiğinde, ulaştığında, vardığında

kullanılan altının, o dönemde yapılmakta olan ticarete sıkça kullanıldığı destandan da anlaşılmaktadır. Ayrıca altının ticarete bir değişim aracı olarak işlem görmesi, destandaki ipek gibi değerli mallarla birlikte bahsedilmesinden de anlaşılmaktadır.

Altımış töö alıp kel!	Altımış deve alıp gel! demiş,
Otusuna altın kümüş	Otuzuna altın gümüş,
Cüktöp kelip alıp kel!	Yükleyip alıp gel!
Otusuna barça-minen balkını	Otuzuna diba (ipek) ile balkını ²⁵
Cüktöp kelip alıp kel!	Yükleyip alıp gel!
Buulu-minen butanı	Buulum ²⁶ ile butayı ²⁷
Butuna çılgo kılarga,	Ayaklarına sargı yapacağı,
Altın-minen kümüştü	Altın ile gümüşü
Atka takka urarga,	At tahtına vuracağı,

(III. Bölüm, R. 110, 1651-1659).

Bu mısralarla birlikte altının, Kırgızlarda günlük hayatın içinde önemli bir yeri olduğu destanın şu mısralarından da anlaşılmaktadır.

Kök ala sakal Mengdi Bay	Kır sakallı Mendi Bay
Altın-minen kümüştü	Altın ile gümüşü
Anı cüktöp keldi deyt,	Onu yükleyip geldi, diyor,

(III. Bölüm, R. 110, 1672-1674).

3.6. Satış ve Kâr

Türklerin ticaretini yaptıkları ürünlerin başında hayvanlar ve hayvansal ürünler gelmektedir. Türkler tarafından tarih boyunca canlı hayvan ticareti yapıldığı gibi hayvanlardan elde edilen ürünlerin de ticareti yapılmıştır (Mandaloğlu, 2013: 136). Türklerin bu yöndeki yaşantıları destana şu şekilde yansımıştır.

25) Değerli bir kuş

26) Bir tür kürk

27) Bir kumaş adı

Satıp iiseng bir kündük,
Saap iiseng ming kündük!
(VII. Bölüm, R. 366, 1855-1856).

Satıp yersen bir günlük,
Sağıp yersen bin günlük!

Ticari işlemlerin temelini satışlar ve buna bağlı olarak satış kârı oluşturmaktadır. Satış ile ilgili olan bu mısralarda hayvanın satılmasında kârın bir defaya mahsus olarak gerçekleşeceği ancak sağımı yapılırsa kârının sürekli olduğundan bahsedilmektedir.

3.7. Ticaret

Ticaret, “satma” ve “satın alma” gibi iki temel faaliyete dayanır. Birinci faaliyette malın arzı, ikinci faaliyette de talebi söz konusudur. Mal arz edebilmek yani satmak için çok miktarda mal üretmek ve bu malı alıcıya ulaştırmak söz konusudur. Malın talebi yani satın alınması ise, ihtiyaç durumu ile bu malın karşılığının bulunması şartına bağlıdır. Burada hemen belirtmeli ki, ticaret yapmak için bizzat mal üretmek gerekmemektedir. Üretilmiş olan ihtiyaç fazlası malı veya malları alıp, tüketiciye ulaştırmak yani bu hususta aracılık etmek de önemli bir ticari faaliyettir. Eski Türk topluluklarında ve devletlerinde, hem ihtiyacın üzerinde mal üretip satma, hem kendi ihtiyaç maddelerini komşu ülkelerden temin etme hem de ticari mallara aracılık etme şeklinde ticari faaliyetlerin hepsi vardı (Koca, 2002: 28).

Kün-kay tolgon köp Kalmak
Kün kanga oop catat deyt,
Sooda kılıp catat deyt.,
(V. Bölüm, R. 210, 162-164).

Kün-kay'a²⁸ dolan kalabalık Kalmak
Gün Han'a akıyor, diyor,
Ticaret yapıyor, diyor,

3.8. Mal

Türkistan bozkır kültüründe mal kavramı kendi bünyesinde geniş anlamları barındırmaktadır. Manas destanında Kırgız yaşayışının yansıması olarak mal; canlı mal (hayvan), savaş malzemesi, giyecek ve kullanılacak eşya olarak yer almaktadır. Bozkır kültürüne uygun olarak canlı mal (hayvan) olarak daha çok at kullanılmıştır.

28) Kırgızistan'da bir yer adı

Kapırdın malın çaçamın,
Kapırğa ketet kılamın,
Busurman cetet salamın.
(I. Bölüm, R. 3, 70-73).

Kâfirin malını saçaçağım,
Kâfiri sürüp çıkarıp,
Müslümana necat²⁹ salacağım.

Burada bahsedilen mal kavramı genel bir kullanım ile karşılanmıştır. “Kâfirin malı” olarak bahsedilen, kâfirin genel olarak sahip olduklarına işaret edilmektedir. Destanda yer alan mal ifadesinin kullanımları şu şekilde sıralanmaktadır:

Kalmaktın malın çaçam deyt,
“Uzun bulak aşam deyt,
(I. Bölüm, R.4. 95-96).

Kalmak’ın malını saçayım diyor,
Uzun-bulak’ı³⁰ aşayım diyor,

Aldagança suluu cok,
Aldıng ele dang-minen,
Altımış togus mal-minen,
(II. Bölüm, R. 32, 875-877).

İstenilen güzel yok,
Aldın idi şeref ile,
Altmış dokuz mal ile,

Tüş corutkan kişee berem deyt
Tüşümdü taap corusa,
Oktodon çeçpey mal berem,
(II. Bölüm, R. 41, 1205-1207).

Düş yoran kişiye vereyim! diyor,
Düşümü iyi yorarsa,
Oktoda³¹ çözmeyip mal vereceğim,

Tüşümdü tap corusang,
Oktodon çeçpey mal berem,
(II. Bölüm, R. 43, 1273-1274).

Düşümü doğru yorarsan,
Oktodan çözmeyip mal vereceğim,

Batır Manas arkası
Kar castanıp mal taptım,
Kanıkey cırgaldı körsün! dep
Mus castanıp mal taptım,
(III. Bölüm, R. 64, 120-123).

Batır Manas arkamı
Kara yaslanıp mal buldum,
Kanıkey refah görsün! diye
Buza yaslanıp mal buldum

Ak padişaga alıp tartamın,
Ar cügündü tartamın,
(III. Bölüm, R. 64, 107-108).

Ak Padişa’ya alıp çekerim,
Her yükünü çekerim,

29) Necat: Kurtuluş

30) Kırgızistan’da bir yer adı

31) Okto: Yular

Men aralga konboymun,
Teng bölüşü albaymın,
Tüptü saa berbeymin.
(III. Bölüm, R. 66, 163-165).
Mal üçün ölgön it Manas,
Mal üçün ököö ölgölü!
(III. Bölüm, R. 66, 168-169).
Ököömüstüng Büröömüs
Mal üçün ölmök bolduk,
(III. Bölüm, R. 68, 227-228).
Kök Serek-minen Sırgagım,
Altımış altı mal dosum,
Mal dosumdun içinde
(III. Bölüm, R. 70, 307-309).
Tekeçinen algan dang-minen,
Altımış togus mal-minen,
(III. Bölüm, R. 73, 413-414).
Aşıra maldı salbası?
Tapsa aydap kelbeybi?
Tappasa oşunan arı ketpeybi?

Ayganınday kıldı deyt,
Aşıra maldı saldı deyt,
(III. Bölüm, R. 90-R. 91, 1000-1004).
Dosondogon canı bir
Kudandagan malı bir
(III. Bölüm, R. 117, 1907-1908).
Kalday malın körüp kel, çorom!

Salbıragın salıngan, çorom,

Ben paylaşmayacağım,
Denk payı almayacağım,
Hiç sana vermeyeceğim.

Mal için ölen it Manas,
Mal için iki kere öl!

İkimizden birimiz
Mal için ölecek olduk,

Kök Serek ile Sırgak'ım
Altımış altı mal dostum,
Mal dostumun içinde

Tekeçi'den almış şöhret ile
Altımış dokuz mal ile,

Fazla malı salmaz mı?
Bulursa sürüp gelmez mi?
Bulmazsa ondan öteye
gitmez mi?

Söylediği gibi yaptı, diyor,
Fazla malı saldı, diyor,

Dostun canı bir,
Dünürün malı bir

Kalday'ın malını görüp gel,
çorom!

Sadağımı³² salınmış, çorom,

32) Okluk

Cayzang malın körüp kel, çorom! Zayzan'ın³³ malını gör gel, çorom!
(IV. Bölüm, R. 191, 1714-1716).

Başı ketet ölümgö, Başı gider ölüme,
Malı ketet talooga! Malı gider yağmaya,
(IV. Bölüm, R. 204, 2150-2151).

Örüşün malga tolturup, Örüş³⁴ünü mala doldurup,
Üyün bulga tolturup, Evine para doldurup,
(V. Bölüm, R. 224, 636-637).

Bu mısralarda da malın içeriği olarak net bir açıklama olmamasına rağmen, genel olarak kullanım eşyalarından bahsedildiğini söylemek mümkündür.

3.9. Emek

Manas Destanı'nda belli ücretler karşılığı işçi (çoban) çalıştırılması, kendisine aşağıdaki mısralarda olduğu gibi yer bulmuştur.

Sen kay Manassing bileyin! Sen hangi Manas'sın bileyim!
Atekem Temir kandın Atekem³⁵ Temir Han'ın
Bu dünöösü car ede, Bu dünyası yar idi,
Cılıkısında cürüçü, Yılıkısında hizmetkar,
Ol cılıkısın bağıcı O yılıkısını terbiye eden
Manas attuu kulu bar. Manas adlı kulu var.
Koy kaytarıp cürüçü Koyun çobanı kulun adı var,
Koyçu kuldun ata bar Bir çobanın babası var,
Dağı "Manas" boluçu, O da Manas olur,
Töö kaytargan kulu bar, Deve güden kulu var,
Atı Manas boluçu! Adı Manas olur,
(III. Bölüm, R. 99-100, 1301-1311).

33) Kalmuk Serdarı

34) Otlak

35) Beybaba

Eski Türklerin sanayiileri daha çok el işçiliği olarak değerlendirebileceğimiz işletmeler biçiminde görülmektedir. Maden ve maden yataklarının varlığı ve bu yatakların işletilmesi eski Türklerde sanayinin varlığının göstergesidir. Aynı zamanda maden işletmeciliği sahasında hünerlerini, savaş araç-gereçlerinde, hayvan koşum takımlarında ve ziynet eşyalarında görmek mümkündür. (Mandaloğlu, 2013: 130). Bozkır kültüründe silah yapan ve tamir eden ustaların varlığına delil olarak Manas Destanı'ndaki şu mısralar işaret edilebilir.

Tökör usta boluçu,	Tökör usta ³⁶ vardı,
Berdim eli beş ay cüsü bolgolu,	Verdim idi beş ay yüzü olalı,
Ak albars sınıp kalgalı,	Ak pulat ³⁷ kırılıp kalalı,
Kıldıb'eken kılıştı,	Yaptı mı kılıcı,
Soktub'eken soottı.	Döktü mü sootu ³⁸ .

(IV. Bölüm, R. 188, 1622-1625).

Türkistan kültüründe üretim küçük işletmelerde gerçekleşmektedir. Bu üretimler toplumun yaşayış tarzına bağlı olarak gelişmiştir. El işçiliği de buna bağlı olarak Manas Destanı'nda aşağıdaki mısralarda yer almıştır.

Ay Çörökkö men barayn, ake,	Ay Çörök'e ³⁹ ben varayım, ata,
Coon ine şoona cip, ake,	Sağlam iğne, şoona ⁴⁰ ip, ata,
Oro bolso saydırıp, ake,	Delik olsa diktirip, ata,
Bürö bolso tarttırıp, ake,	Yırtık olsa büzdürüp, ata,
Kayta salıp keleyn, ake,	Geri geleyim, ata,

(VII. Bölüm, R. 357, 1544-1548).

Aynı şekilde Destan'ın diğer mısralarında el işçiliği olan dikiş yapılarak abanın⁴¹ düzeltilmesinden bahsedilmiştir.

36) Silah yapan usta.

37) Çelik

38) Zırh

39) Kırgızların milli kahramanı Manas'ın gelini

40) Deve yününden yapılmış kalın ip

41)Yünün dövülmesiyle elde edilmiş olan kalın ve kaba kumaş. Aynı zamanda bu kumaştan yapılan hırka.

Coon ine, şoona cip
Çırdamal kara kementay
Bütündey kılıp bedri deyt,
(VII. Bölüm, R. 360, 1624-1626).

Coon ine, şoona cip
Oro bolso saydırıp,
Kayta salıp keleyn!
(VII. Bölüm, R. 362, 1690-1692).

Sağlam iğne, şoona ip ile
Şırdamal⁴² kara kementayı⁴³
Dikiverdi, diyor,

Sağlam iğne, şoona ip ile
Delik olsa diktirip,
Geri geleyim!

3.10. Üretim

Üretim belirli faaliyet ve işlemler ile üretim faktörlerinin bir araya getirilmesi sonucunda yeni bir ürün elde etme sürecidir. Üretim ile ilgili birçok mısra Manas Destanı'nda örtülü bir şekilde yer almaktadır. Destan'da kendine yer bulan üretim faaliyeti, bazen kıyafet bazen de demir madeninden üretilen savaş araç gereçlerini içermektedir.

Manas Destan'ında sürekli mücadele edilen ve Budist oldukları için kâfir olarak nitelenen Kalmuklardır. Aşağıdaki mısralarda da Manas ve etrafındaki yiğitlerin mücadele ettiği Kalpaklardan dağların yapıldığı, Kalmuk hırkasından da evlerin yapıldığından ve hazinesini harcamasından bahsedilmiştir.

Kıl ciiren budan saldı deyt,
Topugun tooday kıldı deyt,
Kürmönün üydöy kıldı deyt,
Ak tengre bulun çaştı deyt,
(II. Bölüm, R. 19, 431-434).

Kıl Ciren⁴⁴ buudan⁴⁵ saldı, diyor,
Topunu dağ gibi kıldı, diyor,
Kürmöyü⁴⁶ ev gibi kıldı, diyor,
Gümüş sikkeli hazineyi saçtı, diyor,

42) Tekimat denilen nakışlarla bezenmiş keçe

43) Keçeden yapılmış üst giyim

44) Almambet'in atının adı.

45) Yörük at (sarsmadan yürüyen ve çabuk yorulmayan at)

46) Kolsuz elbise, Moğol kaputu

Aşağıdaki mısralarda yer alan semirtme kelimesi, esas olarak hayvanlar için kullanılan yağlandırmak veya besiye çekmek olarak kullanıldığı için burada da mal olarak bir hayvandan bahsedildiğini söylemek doğru olacaktır. Ancak, devamındaki mısralarda da bozkır kültürüne uygun olarak bir direk ve o direktan yapılan/ inşa ettirilen bir evden bahsedilmektedir.

Mal semirtip alamın,	Mal semirtip ⁴⁷ alırım,
Üy çıgaçın asamın,	Ev çıgaçını ⁴⁸ asarım,
Üydü ongdop salamın	Evi düzeltirim,

(IV. Bölüm, R. 146, 204-206).

Türk kavmi, silah ve savaş aletleri yapımındaki becerilerini gündelik hayatta kullanılan aletler ve süs eşyaları yapımında da sergileyerek Türkistan'ın ünlü demircileri olarak anılmışlardır (Karahan, 2012: 431). Döneminde en iyi demir işçiliğine sahip olan Türklerin, üretmiş oldukları savaş araç ve gereçleri destanda aşağıdaki şekilde yerini almıştır:

Kıldım ele kılıştı, çoro,	Yaptımdı kılıcı, çoro,
Soktum ele soottı, çoro!	Döktümdü sootu, çoro,
Men tentekke barayn, çoro,	Ben tenteğe varayım, çoro,
Manaska coop aytayn, çoro,	Manas'a cevap vereyim, çoro,

(IV. Bölüm, R. 189, 1667-1670).

Dokumacılık, göçebe toplumlarda hayvan yetiştiriciliğine bağlı olarak gelişme göstermiş başka bir meslek dalıdır. Bu mesleğe dayalı olarak ve Çinlilerle olan ilişkilere de bağlı olarak destanda ipek ve kadife hammaddesinden yaygıların⁴⁹ üretildiğinden bahsedilmektedir.

Barça-minen makmaldı	Barça ⁵⁰ ile makmalı ⁵¹
Astına kalın tüşürdü,	Altına kalın serdi,

(II. Bölüm, R. 10, 128-129).

47) Beslemek

48) Oyunda başa geçen

49) Yere veya zemine serilen örtüler.

50) Diba, alacalı ipek kumaş

51) Kadife

Türk kültüründe yaşam tarzına bağlı olarak gelişen başka bir meslek dalı ise yine hayvancılığa bağlı olarak hayvan derisinden elde edilen kullanım eşyalarının üretimidir. Aşağıdaki mısralarda da Kırgızların yük taşımacılığında kullanılan ve deve derisinden elde edilmiş olan kırbaç, Destan'ın bazı mısralarda yer almıştır.

Beşte töönün teresin,	Beş yaşında devenin derisinden,
Bıçıp algan buldursun	Bıçığı kırbaçtan
Koş alakan saldırgan	İki karış örülmüş
Altın saptuu sır kamçı	Altın saplı sırlı kamçıyı
Kıl cirenin tolorsuktun	Kıl Ciren'in ⁵² tolorsuğunun ⁵³
cogor'cak	yukarisına

(II. Bölüm, R. 51, 1524-1528).

3.11. Ganimet

Manas Destanı'nda ganimet; para, canlı varlıklar (insan ve hayvan), giyim-kuşam ve arazi olarak dört bölüm şeklinde yer almaktadır (Karabacak; Gürsoy-Naskali, 1995: 197). Ganimet olarak zikredilen bölümlerin destanda geçtiği farklı mısralarda şu şekildedir;

Menin algan olcosu kanday?	Benim alacağım olco ⁵⁴ nasıl?
Anda aytting Kargalday:	O zaman söyledi Kargalday ⁵⁵ ;
“Manastığın neteyn?	“Manas'inkini ne edeyim?
Özünükün aytıp bereyn,	Kendininkini söyleyivereyim,
Olçong-minen oyron bol,	Ganimetin ile helak ol!
Manastığın aytpaymın,	Manas'inkini söylemiyorum,
Agar altın, ak kümüş	Ağır altını ak gümüşü
Arabaga salamin,	Arabaya koyacağım,
Atka süröp alamin.”	Ata süreceğim.”
Celip ketti Kargalday,	Yelip gitti Kargalday,

52) Al renkli at donu

53) Atlarda diz kemiği ile baldırın çift kemiğinin büyüğünü birleştiren kemik

54) Olco: Ganimet

55) Destanda geçen bir çocuk.

Argımak atın akırat,
Celip ketken Kargaldaydı
Kökçököz Kalmak çakırat:
“Kaytıp ayıçı ırıngdı,
Kaytıp ayıçı sıringdı,
Açıtkan tere bereyn!
Olcong-minen oyron bol,
Bu Manastan ne kaldı?
Curtta kalgan tere alıp,
Cumalangan çal alıp,
Çıçkaktagan bal’alıp,
Sogono bolgon tek’alıp,
Bıçıp koygon buk’alıp,
Senin olcong kurusun!
El cakşısı el aman,
Kalk cakşısı, kalk aman,
Attın cügün oodarıp,
Çabuuldu koyolu,
Manastan tartıp alalı,
Bir Kudatdan tileli!”
(V. Bölüm, R. 273-274, 2316-2345).

Argımak atına⁵⁶ haykırıyor,
Yelip gitti Kargalday’ı,
Kökçököz⁵⁷Kalmak çağırıyor;
“Dönüp söylesene ırını⁵⁸,
Dönüp söylesene sırrını,
Mayalanmış deri vereyim!
Olcon ile helak ol,
Bu Manastan ne kaldı?
Yurtta kalan deriyi almış,
Yuvarlanan ihtiyarları almış,
Sıçan balayı almış,
Sogono⁵⁹ olan tekeyi almış,
Bıçıp koyulan⁶⁰ boğayı almış,
Senin olcon kurusun!
İl yahşısı, il esen,
Halk yahşısı, halk esen,
Atın yükünü devirip,
Yağma edelim,
Manas’tan çekip alalım,
Bir olan huda’dan dileyelim!”

Manas Destanı’nda en fazla ganimet kelimesine ard arda vurgunun yapıldığı yukarıdaki mısralarda, ganimetin paylaşımından, altın ve gümüş olarak elde edilen ganimetten, hayvanlardan ve çapullardan bahsedilmektedir. Manas Destanı’ndaki başka bir mısradaki ise ganimet olarak insandan söz edilmektedir.

56) Cins, asil at

57) Manas’ı zehirleyen ve ikinci kez öldüren iki kişiden biri.

58) Ir: şiir

59) İğdiş edildikten sonra husye torbası şişmiş teke

60) Bıçıp Koy: İğdiş etmek

Kan başın kara kılamın,
Kırk çorogo soogot karmap beremin!

(V. Bölüm, R. 266, 2060-2061).

Şoruktun kısın Akılay
Olyolop aldım korgondon,
(III. Bölüm, R. 77, 560-561).

Olcologon kara bet
Mından kesip körösün,
(V. Bölüm, R. 280, 2532-2533).

Han başını kara kılarım,
Kırk çoroya soogat⁶¹ tutup
veririm,

Şoruk'un kızı Nakılay'ı
Ganimet aldım kaleden,

Olco aldığın kara yüz,
Bundan ne göreceksin,

Manas Destanı'nda ganimet olarak verilen para, altın ve gümüş ile ilgili bilgiler de mevcuttur (Karabacak; Gürsoy-Naskali, 1995: 197). Bu yönüyle aşağıdaki mısralarda da ganimetin paylaşımından ve ganimetlerin altın olduğundan bahsedilmektedir.

Olçonu kayta salıngar, çorom,
Olço bölüp alalı, çorom,
Olçodon kuru kalgalı, çorom,
İçi küyüp catkandar, çorom!
Agar altın, ak kümüş
Alıp kelip salgan song,
Olço bölüp algan song,
(V. Bölüm, R. 275, 2380-2386).

Olcoyu geri sal, coram,
Olcoyu bölüp alalım, çorom,
Olcodan kuru kalalım, çorom,
İçi yanıp yatmışlar, çorom.
Ağır altın ak gümüşü
Alıp getirip bıraktıktan sonra
Olcoyu bölüp aldıktan sonra,

Manas Destanı'nda ganimetten bahsederken her zaman altına, gümüşe elbiseye ya da canlı hayvana atıf yapılmadan genel anlamdaki ganimetten de bahsedilmektedir.

Çakırganda, ne deydi!
Olçongdu beremim, deyt
(IV. Bölüm, R. 205, 2188-2189).

Çağırıldığında ne dedi?
Ganimetini vereceyim, diyor,

Türkistan'daki atlı göçebe hayatın önemli faaliyetlerinden biri de akıncılık idi. Büyük ölçüde hayvancılığa dayanan Türkistan ekonomisi, Türklerin hayatlarını sürdürebilmeleri için tamamen yeterli olmamaktaydı.

61) Savaşta veya avda elde edilenlerden verilen hediye

Bundan dolayı Türkler, bu noktadaki eksikliklerini ya ticaret yoluyla ya da savaşlar ve akınlardan elde ettikleri ganimetler yoluyla temin etmek zorunda kalmışlardır. Düşmanın birikmiş servetini elinden almak yani ganimet elde etmek, Türkleri yavaş yavaş savaş ve akın yapmaya alıştırmıştır (Koca, 2002: 17). Türkistan'daki Türklere ait bu durum Manas Destanı'nda da kendine yer bularak ganimet kelimesi şeklinde birçok yerde kullanılmıştır.

Oşu cerden sen çapsang, O yerden sen hücum edersen
Koy cagınan sen kirseng, Her tarafına sen girersen,
Olço kılıp çıkkandaysın. Ganimet kılıp çıkarısın!
(V. Bölüm, R. 255-256, 1715-1717).

Savaşlar ve akınlar sonucunda elde edilen ganimetin büyük çoğunluğu devlet başkanına geçer ve bu ganimetler başkanın itibarını arttırırdı. Ganimetin paylaşımı ile ilgili olarak destanda bahsi geçen mısralar şu şekildedir:

Oşu kaysı barlıgıng, töröm, O hangi varlığın, töröm⁶²,
Kay maga olço talaşıp, töröm, Nasıl bana ganimet için dalaşıyorsun,
töröm,
(V. Bölüm, R. 267, 2119-2120).

İt-Keçüüden keçem, deyt, İt-keçüü'den⁶³ geçeyim, diyor,
Beş-terekten ötöm deyt, Beş-terek⁶⁴'ten geçeyim, diyor,
Becindegi Kongur Bay Becin'deki⁶⁵ Kongur Bay'a,
Barıp uruş salam deyt, Varıp vuruşayım diyor,
“Ak tengge buldu açam deyt,“ Gümüş sikkeli hazineyi açayım diyor
(I. Bölüm, R. 4, 90-94).

3.12. Hazine

Hazine altın, gümüş, mücevher vb. değerli eşya yığını, büyük servet ve devlet malı veya parasının saklandığı yer olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011: 1077). Manas Destanı'nın bazı varyantlarında ise hazinenin para veya pul olarak çevrildiği görülmektedir.

62) Törö: Bey, efendi

63) Kırgızistan'da bir yer adı

64) Kavak

65) Hitayların başkenti

Elim tilim albasa,
Ak tengge bulum çaçayn,
(II. Bölüm, R. 11, 187-188).

Kara bir tilim albad'ay dosum!
Ak tengge bulun çaçkamın, dosum!

(II. Bölüm, R. 19, 463-464).

Keçe ak tengge bulum çaçarda

Kızıl çoktuu Oyrottun
Öngü buzuk körüngön
(II. Bölüm, R. 29, 780-782).

Ayıp Kan-minen Temir Kan
Emi baylık talaşıp
Buldu cıgan ekendey,
(III. Bölüm, R. 109, 1627-1629).

Elim⁶⁶ dilimi almazsa,
Gümüş sikkeli hazinemi saçayım,

Halk bir dilimi almadı, ey dostum!
Gümüş sikkeli hazinemi saçmışım,
dostum!

Geçenlerde gümüş sikkeli hazinemi
saçarken

Kızıl armalı Oyrot'un⁶⁷
Yüzü bozuk görünmüş

Ayıp Han ile Temir Han
Şimdi beylik koruyup
Hazineyi yığmış iken,

Hem mübadele döneminde hem de para ile ticaret döneminde insanlar malı bazen insan gücüyle, bazen hayvan gücüyle (at, eşek, katır, deve, öküz, köpek v.s.) bazen de insan veya hayvan gücüne dayanan arabalar ile nakletmişlerdir. Önceleri, yerleşim bölgeleri arasındaki insan, hayvan veya araba ile nakillerde yol yoktu. Nakiller, yeryüzünün doğal şekli üzerinde çoğunlukla bozuk dağ, ova, kum, taş, bitki örtüsü ve benzeri yollarla yapılmıştır (Yükçü ve Atağan, 2011: 100). Manas Destanı'nda da bu duruma benzer mısralar aşağıdaki şekilde yer almıştır;

Kanıkeydin atası
Altmış töögö bul cüktöp,
Cetimiş töögö sep cüktöp,
Altı kanat ak ordo,

Kanıkey'in atası,
Altmış deveye pul⁶⁸ yükleyip,
Yetmiş deveye eşya yükleyip,
Altı kanatlı ak ordo⁶⁹,

66) El: Yurt, halk

67) Altaylarda bir bölge ve aynı zamanda bir topluluk adı.

68) Para

69) Büyük çadır

Anı tigip berdi deyt.
Kanıkey-men bu çakan,
Manastın uulu Semetey
Köçüp kelip bardı deyt.
(VI. Bölüm, R. 308, 948-955).

Onu kurup verdi, diyor,
Kanıkey ile bu Çakan⁷⁰,
Manas'ın oğlu Semetey
Göçüp gelip ardı, diyor.

Muhasebe, yalnız para hesapları ile değil sayıya gelebilen bütün varlıkların takip ve sonuçlarını verebilir (Sürmen, 1991: 19). Bu duruma uygun örnekler yukarıda mısralarda yer almaktadır. Bu mısralarda altmış deve hazine ile yetmiş deve malın hesaplanarak ve bu sayıların tutturularak yükletilmesinden bahsedilmektedir.

3.13. Miras

Miras, bir kimsenin ölümü ile bütün mal ve benzeri varlıklarının kan bağı ilişkisine ve belirlenmiş kriterlere göre geride kalan kişilere devredilmesidir. Eski Türklerde miras, yazısız sözlü hukuk kurallarına göre devredilirdi. Manas Destanı'nda bu duruma örnek olabilecek olan mirasın devri ile mısralar şu şekildedir:

Atakemnin⁷¹ Tay buurul,⁷²
Tay Buuruldu maa berdi
Cara captık bakısın
Abeke, Köböş ek'agam
Bu atangın keres dep,
Oşunu barın al berdi!
(VI. Bölüm, R. 307-308, 932-937).

Babacığımın atı Tay Burul
Tay Burul'u bana verdi,
Seçme silahın hepsini
Abeke, Köböş iki ağam,
Bu atanın vasiyeti deyip,
Onun hepsini o verdi,

Manas Destanı'nın devam eden mısralarda kişilerin, yani Manas ile birlikte mücadele etmiş kırk yiğidin manevi miras olarak dahil edilmesi de Manas Destanı'nda bahsedilen başka bir miras konusudur.

Atamnan kalgan murapı
Kırk çorom emdi kaştı deyt,

Atamdan kalan mirasın
Kırk çorom şimdi kaştı, diyor,

70) Birinci, ilk /birazcık, küçük

71) Ateke: Babacığım

72) Tay Buurul: Bir at ismi

Atamnan kalgan murapı
Attan köönü kaldıdı,
Tondon köönü kaldıdı?
E Kanıkey, enekem,
Emi saa kayrılbaymın,
Atamnın kalgan murapım,
Murapımnan ayrılbaymın,
(VII. Bölüm, R. 314-315, 90-98).

Atamdan kalan mirasın
Atta gönlü kaldı mı?
Tonda⁷³ gönlü kaldı mı?
E Kanıkey, anacığım,
Şimdi sana dönmeyeceğim,
Atamdan kalan mirasım,
Mirasımdan ayrılmayacağım,

Destanda, Manas'ın mücadelelerinde kullanmış olduğu zırhının miras olarak oğlu Semetey'e kalmasının dolayısıyla bu mirasın nasıl ortaya çıktığı ve hangi özelliklere sahip olduğu da etraflıca anlatılmıştır.

Manastan kalgan turbaybı?
Cakası altın cengi ces,
Ak küröökö torgoy kös,
Barangdın ogu ötpögön,
Karandın ogu ötpögön,
Çımbadana torgoy kös
Alıp kelip kiigisti,
(VII. Bölüm, R. 337, 863-869).

Manas'tan kalmış değil mi?
Yakası altın, yeni ces⁷⁴,
Ak zırhı, turgay gözlü,
Baranın mermisi batmayan,
Karanın mermisi geçmeyen,
Turgay gözlü zırhı,
Alıp gelip giydirdi.

Yukarıda bahsedilen mısraların yanı sıra Destan'ın başka mısralarında da miras kelimesi genel olarak kullanılmıştır.

Aysadan kalgan celegi,
Ertegin ötkön canggısı
Alt'ay kılğan belegi,
A Seytek çunagı,
(VII. Bölüm, R. 360, 1632-1635).

Nayzadan⁷⁵ kalan celegi⁷⁶,
Ondan geçen bir taneyi,
Altı aylık kalan hediye (mirası),
O Seytek kulaksızı,

73) Ton: Elbise, giysi

74) Bakır

75) Mızrak

76) Bayrak, gönder

3.14. Sadaka

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra Destan'a da İslami unsurların girdiği görülmektedir. Bu durum Manas Destanı'nda sadaka olarak bazı mısralara yansımıştır.

Cabıgıp cürgön çalsıngbı?	Fakirleşip yürüyen ihtiyar mısın?
Kışın malın cut alıp	Kışın malını kırgın alıp
Cutap cürgön çalsıngbı?	Zayıflayıp yürüyen ihtiyar mısın?
Aydağan malın butalıp	Sürdüğün malın budanıp
Selbik surap keldingbi?	Sadaka isteyip mi geldin?
Men cayın coo alıp	Benim yazın düşman alıp
Cabıkkanın tüptü cok,	Fakirlediğim hiç yok,
Kışın malın cut alıp	Kışın malını kırgın alıp
Cutap kelip cürböymün,	Zayıflayıp gelip yürümüyorum,
Aydağan malın butalıp	Sürdüğün malın budanıp
Selbik surap cürböymün.	Sadaka isteyip yürümüyorum,

(III. Bölüm, R. 81, 677-687).

Yukarıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere sadaka, karşılıksız yapılan yardım ve iyilik olarak kullanılmaktadır. Kuran-ı Kerim ve Hadislerdeki sadakanın etkisi Manas Destanı'nda da kendine yer bularak, toplumsal yaşamın bir yansıması olarak kullanılmıştır.

3.15. Değerli Madenler

Destanda geçen bazı mısralardan Kırgızların maden işlemeciliğiyle uğraştıkları, özellikle de demiri dövüp, at koşum malzemeleri ve kapacak yaptıkları anlaşılmaktadır. Ancak yapılan madeni araç ve gereçlerin değişim için değil, kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yapıldığına dikkat çekmek gerekir. Kırgızlar, araç ve gereç yapımında kullanılmadığından olsa gerek gümüş ve altına itibar etmemişler ancak çadır içi ve dışı süslemelerde, özellikle de yöneticilerinin çadırlarının süslenmesinde seyrek de olsa bu iki madeni kullanmışlardır (Çakmak, 2009: 179).

Cakası altın, cenge ces
Ak küröökö torgay kös,
Altındın şerin yaptırğan,
Kümüştün şerin töktürgen,

(I. Bölüm, R. 3, 76-79).

Kıl cacaluu Oyrottun
Altın aydar, çok belbeü

(II. Bölüm, R. 6, 6-7).

Ayçıgı altın tuu kelet,
Altı san kara kol kelet,

(II. Bölüm, R. 9, 118-119).

Altından kılğan zer taktan
Özüm cerge tüşpöymün,
(II. Bölüm, R. 13, 256-257).

Ayçı altın tuu boldu,
Altı san kara kol boldu,
(II. Bölüm, R. 14, 260-261).

Altın taktanıng üstündö olturğan,
Atasınıng üstünö kirdi:
(II. Bölüm, R. 14, 275-276).

Altından kılğan zer taktan
Anan tüştü atası,
(II. Bölüm, R. 14, 280-281).

Bir saptın başında turgan eken,
Altından kökül caykagan,
(II. Bölüm, R. 17, 365-366).

Azıs kandil balası,
Altın aydar, çok belbö,

Yakası altın, kolu bakır
Torgay gözlü ak köröököyü⁷⁷
Altından nakışını yaptırdığı,
Gümüştän nakışını (ziynetini)
döktürdüğü

Kıl yakalı Oyrat'un,
Altın perçemli, saçaklı kuşaklı,

Hilalleri altın nakışlı tuğ (sancak) gelir,
Altı bölük kara ordu gelir,

Altından yapılmış zer tahttan,
Kendim yere inmeyeceğim,

Ayçıgı altın tuğ (sancak) oldu,
Altı bölük kara ordu oldu,

Altın tahtın üstünde oturan
Atasının üstüne girdi:

Altından yapılmış zer tahttan,
Sonra indi atası,

Bir safın başında duran,
Altın perçemi dalgalanan,

Aziz kandil balası,
Altın perçemli, saçaklı kuşaklı,

77) Altın gibi ipek madde

Kara kandın batası
Kabılan tuğan Alman bet!
(II. Bölüm, R. 23, 575-578).

Tekeçinin terdebese,
Altın bilek, ces tuyak,
(II. Bölüm, R. 32, 883-884).

Atın bilek, ces tuyak
Mustakka tuğan Kök alan,
(II. Bölüm, R. 33, 910-911).

Altın taktanın üstünö
Cakıp Bat tüşüptür,
(II. Bölüm, R. 41, 1187-1188).

Kara Han'ın Botosu⁷⁸,
Kaplan doğan Alman bet

Tekeçi'nin binek atını
Altın bilekli, bakır tırnaklı

Altın bilekli, bakır tırnaklı,
Yüksek dağ yaylasında doğmuş

Altın tahtın üstünden
Cakıp⁷⁹ Bay indi.

3.16. Tükenme

İktisadi bir kavram olan malların tükenmesi/tüketilmesinden de destanın aşağıdaki mısralarında bahsedilmektedir. Destanda önce birikim sonrasında ise kazanılan malların tüketilmesinden bahsedilmiştir.

Manas taap bergen bu malı
Asayıp ketti tügönsö.
(III. Bölüm, R. 121, 2026-2027).

Manas'ın bulup verdiği bu malı,
Azalıp gitti tükense.

4. Sonuç

Dünyanın en uzun destanı olma özelliğine sahip olan Manas Destanı'nda muhasebe ve iktisadi hayat ile ilgili çok sayıda mısralar yer almaktadır. Destanda kaydetme, para, harcama, akçe, altın, kâr, ticaret, mal, emek, üretim, tükenme, ganimet, hazine, miras, sadaka ve değerli madenler ile ilgili tespit edilen mısralar tercüme edilmiş haliyle ortaya konmuştur.

Destan'da birçok mısradaki bahsi geçen muhasebe ve iktisadi hayat ile ilgili bulgular muhasebe tarihi çalışmalarına destanların da ışık tutabileceğini

78) Boto: Deve yavrusu anlamında olup, mısradaki "Han yavrusu, Han çocuğu" olarak kullanılmıştır.

79) Manas'ın babası.

muhasebenin, hayatın her anında var olduğu Manas Destanı'ndaki mısralardan elde edilen bulgularla tespit edilmiştir.

Manas Destanı'ndaki mısralar da göstermiştir ki insanlık tarihi kadar eskiye dayanan iktisadi hayat ve muhasebe ile ilgili kavramlar ve olaylar, tarihten günümüze kadar geçen süreçte önemini sürekli arttırmış ve günümüze kadar bu etkisini sürdürme gelmiştir. Muhasebenin dolayısıyla muhasebe ile ilgili kavramların insan hayatında çok önemli bir yeri olduğunu, Manas Destanı özelinde görmek mümkün olmuştur. Bu anlamı ile Türkistan'da yaşayan Türklerin hayatından kesitler veren Manas Destanı, Türklerin günlük hayatlarında gerek ticari hayat ve gerekse bunun bir yansıması olarak muhasebe kavramlarıyla ne kadar iç içe olduklarını ortaya koyması bakımından önemli bir eser olarak ifade edilebilir.

5. Kaynakça

- BALKAYA, Adem, “Oğuz Kağan Destanı'nda Mekan” *Türkoloji Araştırmaları, Turkish Studies, Vol. 3/2, 2008.*
- ÇAKMAK, Diren, “Manas Destanı'nın İktisadi İncelemesi” *Akademik Bakış, C.3, S.5, 2009.*
- ÇERİBAŞ, Mehmet, “Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneğinde Efsanevi Manasçılar ve Akınlar”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C. 1, S.2, 2012.*
- DOĞAN SERTKAYA, Özlem, “Türkiye'de Altın Madenciliği” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S.13, İstanbul, 2005.*
- GEYİKOĞLU, Hasan, *Tarih Açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin Milli Duygularına Etkisi, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:16, Erzurum, 2001.*
- GÜNAY, Umay, “Türk Destanları” 2007.
- GÜRSOY-NASKALİ, Emine, *Manas Destanı Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri, Kamer Matbaacılık, Birinci Baskı, Ankara, 1995.*
- GÜVEMLİ, Oktay, *Muhasebe Tarihi I. Cilt, Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı Yayını No: 1, İstanbul, Avcıol Basım-Yayın, 1995.*

- KOCA, Salim, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat” *Türkler (Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar ve Genel Değerlendirmeler, Cilt 3, Editörler, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.*
- KARAHAN, R. Ece, “Eski Türklerde Şehircilik”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2012.*
- KAYA, Muharrem, *Türk Romanlarında Destan Etkisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004.*
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Matbaası, 2. Baskı, Ankara, 1993.*
- PUR, Hüseyin Perviz, *Diyalog, Çağlar Boyunca Muhasebe Mesleğinde Statü ve İşlev Değişimleri, Yıl:10, Sayı:1995/2, 1995.*
- SÜRMEYEN, Yusuf, “Muhasebe Biliminin Başlıca Kuralları”, *Vergi Sorunları Dergisi, Yıl:10, Sayı: 1991/4, 1991.*
- TÜRKMEN, Fikret, *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler (Çeviriler-I), Türk Dil Kurumu Yayınları: 624, Ankara, 1995.*
- YILDIZ, Naciye, “Türk Sözlü Anlatı Geleneğinde Destandan Halk Hikayesine Geçiş”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.6, S.1, ss.7-15, 2009.*
- YILDIZ, Naciye, *Manas Destanı (W.Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.*
- YÜKÇÜ, Süleyman, ATAĞAN, Gülşah, “Ortadoğu’da Zaman Tünelinde Ticaret”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, 2011.*
- <http://tr.scribd.com/doc/71953609/%C4%B0slamiyet-Oncesi-Turk-Kultur-Tarihi>
- [http://fef.kafkas.edu.tr/sosyb/tde/halk_bilimi/makaleler/turler/Destanlar/ek/destan_%20\(15\).pdf](http://fef.kafkas.edu.tr/sosyb/tde/halk_bilimi/makaleler/turler/Destanlar/ek/destan_%20(15).pdf)